

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

СУЯТИНОВА КАТЕРИНА ЄВГЕНІЇВНА

УДК 373.2.013.42 (043.3)

**СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
В СІМ'ЯХ РОЗЛУЧЕНИХ БАТЬКІВ**

13.00.05 – соціальна педагогіка

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Умань – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Державному вищому навчальному закладі «Криворізький національний університет», Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Рогальська-Яблонська Інна Петрівна,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини, завідувач кафедри теорії та
методик дошкільної освіти.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, доцент
Курінна Світлана Миколаївна,
Державний вищий навчальний заклад «Донбаський
державний педагогічний університет», завідувач
кафедри дошкільної освіти;

кандидат педагогічних наук, доцент
Косенко Юлія Миколаївна,
Маріупольський державний гуманітарний
університет, професор кафедри дошкільної освіти.

Захист відбудеться «25» травня 2016 р. об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 74.053.02 в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини за адресою: 20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці та на сайті Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини за адресою: 20300, м. Умань, вул. Садова, 2.

Автореферат розіслано «25» квітня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. І. Ревнюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Процес соціалізації дітей та молоді відбувається в умовах соціально-економічної нестабільності розвитку суспільства, що загострює проблеми сучасної сім'ї, яка недостатньо справляється з функціями інституту первинної соціалізації дитини. Як структурна одиниця суспільства, сім'я віддзеркалює загальний його стан, суперечності й наслідки процесів, що відбуваються у ньому. В останнє десятиліття спостерігається різке зниження сімейного впливу у процесі соціалізації дітей через різні причини, а саме: матеріальні і психолого-педагогічні проблеми, зміну ціннісних орієнтацій, формалізацію стосунків дорослих членів сім'ї з дитиною внаслідок зайнятості батьків, втрату стабільності й історичної значущості функцій сім'ї, зростання кількості неповних сімей, падіння авторитету батьків, поширення соціального сирітства, жорстоке ставлення до дітей в сім'ї тощо. Актуальність означеної проблеми визначається зростанням кількості розлучених сімей. Прагнення держави до побудови нового суспільства виявило нагальну проблему у розробці і прийнятті Закону України «Про охорону дитинства», «Про дошкільну освіту», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Сімейного кодексу України», Базового компоненту дошкільної освіти.

Теоретичне осмислення соціалізації як складової проблеми педагогічного процесу, ролі сім'ї у цьому процесі привертає дедалі більше уваги науковців. Розроблено сучасні вітчизняні та зарубіжні концепції соціалізації особистості (Н. Голованова, Н. Заверико, І. Зверева, Н. Лавриченко, Г. Лактіонова, Т. Кравченко, А. Мудрик, І. Рогальська, С. Савченко, С. Харченко); розкрито соціально-психологічні аспекти соціалізації з урахуванням вікових особливостей особистості (В. Абраменкова, К. Абульханова-Славська, І. Бех, Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін, І. Кон, О. Кононко, В. Кудрявцев, О. Леонтєв, В. Мухіна, А. Петровський, Т. Репіна, Д. Фельдштейн); соціально-педагогічні засади проблеми з урахуванням нової соціокультурної ситуації характеризуються у дослідженнях Т. Алексеєнко, О. Безпалько, В. Болгаріної, Т. Василькової, Ю. Василькової, М. Галагузової, Я. Гілінського, А. Капської, Л. Коваль, Л. Міщик, А. Рижанової. Проблеми соціалізації особистості на різних етапах онтогенезу присвятили дослідження Ю. Богінська, Л. Варяниця, Н. Гавриш, Н. Голованова; різним аспектам становлення особистості в дошкільному дитинстві – Л. Артемова, Т. Андрющенко, А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Денисенко, Ю. Косенко, С. Курінна, І. Мардарова, М. Машовець, В. Нестеренко, Т. Поніманська, Т. Степанова та ін.

Сім'ю вважають одним із найважливіших мікрофакторів соціалізації дітей дошкільного віку, а її вплив на дитину як соціального інституту є унікальним, всеохопним, сталим за інтенсивністю і результативністю (Т. Алексеєнко, М. Боришевський, О. Докукіна, В. Котирло, Л. Островська, С. Тищенко та ін.). Науковці стверджують, що в сучасних умовах інститут сім'ї втратив свою стабільність і цінність: розпадається майже дві третини зареєстрованих шлюбів; щорічно з різних причин збільшується кількість неповних сімей, діти соціалізуються в сім'ях розлучених батьків. Проблеми розлучення та його наслідки досліджували Н. Башкирова, М. Валетас, Д. Видра, Т. Гаврилова, О. Григор'єва, Т. Гурко, І. Дементьєва, К. Кузнецова, Л. Прокоф'єва, Л. Савінов, С. Седельников,

А. Синельников, М. Соловйов, В. Целуйко та ін. Науковці підкреслюють як прогресивність цього явища (право на розлучення досягнуте у тривалій боротьбі, пов'язаній із соціальним прогресом, формуванням особистості, ставленням до жінки, дітей), так і негативні його сторони (ускладнення процесу виховання і розвитку дітей у зв'язку зі зміною стосунків між колишнім подружжям, із друзями та знайомими, які знають обох членів подружжя, переживання, відчуття провини, болю тощо). Так, мотиви та причини розлучень, психологічні особливості наслідків розриву сімейних взаємин досліджуються в роботах А. Волкова, І. Еббера, М. Орідороги, А. Келама, Г. Навайтіса, А. Синельникова, В. Солоднікова, В. Сисенко, Д. Четет та ін. Дослідники приділили достатньо уваги аналізу механізмів деструктивних наслідків розлучення батьків для дітей і, зокрема, факторам, здатним посилити його негативний вплив (А. Василенко, І. Дементьєва, О. Дементьєва, Ю. Конусов, М. Мацковський, А. Харчев, В. Целуйко та ін.).

Констатуючи суттєвий внесок учених у розв'язання загальних проблем, які виникають у сім'ях розлучених батьків, відзначимо, що дослідження особливостей соціалізації дітей дошкільного віку в таких сім'ях не знайшло належної науково-методичної розробки. У процесі вивчення науково-теоретичних джерел, стану функціонування сімей розлучених батьків, у яких соціалізуються діти дошкільного віку, виявлено *суперечності*, зокрема, між:

- об'єктивною потребою суспільства в інтеграції зусиль та посиленні ролі різних соціальних інституцій у процесі соціалізації дітей дошкільного віку та недостатньою науково-теоретичною розробкою змісту, форм їхньої взаємодії;

- об'єктивним процесом соціального розвитку особистості на етапі дошкільного дитинства та реальною практикою соціалізації дітей у сім'ях розлучених батьків, що не забезпечує створення оптимальних умов для ефективного здійснення цього процесу;

- сенситивністю дітей дошкільного віку до соціалізаційних впливів агентів соціалізації та недостатньою реалізацією їхнього потенціалу.

Отже, актуальність проблеми, її педагогічна значущість, наявні суперечності зумовили вибір теми дисертаційного дослідження – **«Соціалізація дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків»**.

Мета дослідження – на основі теоретичного обґрунтування досліджуваної проблеми і вивчення досвіду соціального виховання в сім'ї, розробити та експериментально перевірити ефективність технології педагогічної підтримки процесу соціалізації дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків.

Гіпотеза дослідження. Процес соціалізації дітей в сім'ях розлучених батьків відбуватиметься ефективніше завдяки реалізації технології педагогічної підтримки, яка ґрунтується на засадах інтеграції соціалізаційних впливів агентів соціалізації дітей дошкільного віку в розлучених сім'ях та педагогічних ресурсів різних соціальних інституцій у таких соціально-педагогічних умовах:

- виявлення та врахування актуальних проблем у соціалізації дітей, які виховуються у сім'ях розлучених батьків;

- забезпечення організаційно-узгоджувальної діяльності соціального педагога, спрямованої на гармонізацію внутрісімейних стосунків і створення комфортної психологічної атмосфери, у якій виховується і соціалізується дитина;

– консолідації зусиль соціальних та дошкільних педагогів, практичних психологів, батьків, дітей на засадах діалогічності та відкритості.

Відповідно до мети і гіпотези визначено **завдання дослідження**:

1. На основі теоретичного аналізу психологічної та соціально-педагогічної літератури визначити педагогічну сутність феноменів: «соціалізація дитини в сім'ях розлучених батьків», «педагогічна підтримка процесу соціалізації дитини в сім'ях розлучених батьків», уточнити поняття «соціалізація дитини», «розлучена сім'я».

2. З'ясувати особливості соціалізації дітей дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків, виявити її негативні аспекти.

3. Визначити критерії, показники та схарактеризувати рівні соціалізованості дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків.

4. Розробити технологію педагогічної підтримки процесу соціалізації дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків, обґрунтувати соціально-педагогічні умови її реалізації в дошкільних навчальних закладах і експериментально перевірити їх ефективність.

Об'єкт дослідження – процес соціалізації дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження – технологія педагогічної підтримки процесу соціалізації дітей дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків.

Для розв'язання визначених завдань використовувався комплекс взаємопов'язаних **методів дослідження**: *теоретичні* – аналіз психолого-педагогічної літератури для узагальнення теоретичних питань із проблеми дослідження, визначення ключових понять дисертаційної роботи та характеристики особливостей соціалізації дітей дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків; класифікація, систематизація, порівняння для узагальнення теоретичних засад та наукових підходів до вирішення проблем соціалізації дошкільників; *емпіричні* – діагностичні (анкетування, опитування, пряме та опосередковане спостереження, бесіди, розв'язання проблемних ситуацій, діагностичні методики) для визначення рівнів соціалізованості дітей старшого дошкільного віку; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний етапи) для виявлення ефективності розробленої технології педагогічної підтримки процесу соціалізації дітей у сім'ях розлучених батьків та соціально-педагогічних умов її реалізації; *статистичні* – методи математичної обробки експериментальних даних з метою забезпечення вірогідності та об'єктивності результатів дослідження, кількісний та якісний аналіз експериментальних даних.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалася на базі Комунальних дошкільних навчальних закладів загального розвитку №№ 15, 94, 123, 136, 189, 227, 246 м. Кривого Рогу Дніпропетровської обл.; дошкільного навчального закладу ясла-садок комбінованого типу № 12 м. Умані, дошкільного навчального закладу (ясла-садок) № 50 м. Черкаси Черкаської обл., дошкільних навчальних закладів №№ 53, 26 м. Хмельницького. На різних етапах дослідження було охоплено 170 старших дошкільників, 25 вихователів, 11 соціальних педагогів, а також 130 батьків дітей старшого дошкільного віку.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *уперше* розроблено технологію педагогічної підтримки процесу соціалізації дітей дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків, яка включає такі етапи:

організаційно-підготовчий (добір та обґрунтування компонентів технології), діагностично-пошуковий (визначення негативних аспектів та проблем у соціалізаційному процесі дітей з розлучених сімей); корекційно-соціалізаційний (запровадження педагогічної підтримки соціалізації старших дошкільників, що досягається завдяки реалізації соціально-педагогічних умов), аналітичний (аналіз отриманих результатів, їхня корекція); визначено сутність понять: «соціалізація дітей дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків» (процес становлення дитячої особистості в депривованій системі соціальних взаємин членів неповної сім'ї, яка пов'язана з відсутністю одного з батьків, деформацією повноцінного особистісного та емоційного розвитку дитини, ускладненням процесу набуття соціального досвіду, що провокує труднощі при входженні дитини в соціальне середовище); «педагогічна підтримка процесу соціалізації дитини в сім'ях розлучених батьків» (цілеспрямована, спроектована, упорядкована і планомірна реалізація соціальним педагогом дошкільного навчального закладу певних методів, засобів і прийомів, спрямованих на попередження, подолання або зниження інтенсивності переживань, пов'язаних із розлученням батьків у дітей старшого дошкільного віку на засадах взаємодії усіх суб'єктів навчально-виховного процесу); з'ясовано особливості соціалізації старших дошкільників у сім'ях розлучених батьків, виявлено її негативні аспекти;

– *уточнено* сутність понять: «соціалізація дитини», «розлучена сім'я»; роль провідних агентів соціалізації особистості на етапі старшого дошкільного віку, зокрема, одиноких матерів; критерії (соціально-емоційний, соціально-комунікативний, соціально-діяльнісний), показники та рівні соціалізованості дошкільників (достатній, середній, низький) у сім'ях розлучених батьків;

– *подальшого розвитку набули* уявлення про особливості процесу соціалізації та виховання дітей у неповних сім'ях; дослідження особливостей освітньо-виховного середовища дошкільного навчального закладу як мікрофактора соціалізації дітей.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці та впровадженні у педагогічний процес дошкільних навчальних закладів методики педагогічного діагностування рівнів соціалізованості дітей старшого дошкільного віку; програми педагогічної підтримки соціалізації дошкільників «Мій гармонійний соціально-емоційний світ» та програми для батьків «Допомога одиноким матерям» для надання своєчасної допомоги у вихованні та соціалізації дітей; методичних семінарів для педагогів закладів освіти. Матеріали та результати дослідження можуть бути використані в навчально-виховному процесі дошкільного навчального закладу з метою поліпшення виховної роботи з дітьми та підвищення педагогічної культури одиноких батьків.

Науково-методичні матеріали, викладені у дисертації, можуть бути використані науковцями, викладачами вищих педагогічних навчальних закладів як навчальний матеріал до відповідних тем під час підготовки студентів зі спеціальності «Соціальна педагогіка», «Дошкільна освіта», «Практична психологія» та для розробки спецкурсів; у закладах підслядипломної освіти педагогічних працівників.

Основні результати дисертації *впроваджено* в навчально-виховний процес дошкільних навчальних закладів м. Кривого Рогу Дніпропетровської обл., зокрема: комунальних дошкільних навчальних закладів загального розвитку № 246 (довідка про впровадження № 32 від 15.10.2015), № 94 (довідка про впровадження № 22 від 15.10.2015), № 189 (довідка про впровадження № 76 від 16.10.2015), № 123 (довідка про впровадження № 28 від 16.10.2015), № 15 (довідка про впровадження № 35 від 19.10.2015), № 136 (довідка про впровадження № 44 від 19.10.2015); № 227 (довідка про впровадження № 72 від 21.10.2015); дошкільного навчального закладу ясла-садок комбінованого типу № 12 м. Умані (довідка про впровадження № 22 від 27.10.2015), дошкільного навчального закладу (ясла-садок) № 50 м. Черкаси (довідка про впровадження № 87 від 27.11.2015) Черкаської обл.; дошкільних навчальних закладів № 53 (довідка про впровадження № 39-А від 25.02.2016), № 26 (довідка про впровадження № 27/15 від 16.02.2016) м. Хмельницького.

Апробація результатів дисертаційної роботи. Основні положення дисертаційної роботи апробовано на науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – «Психолого-педагогічний супровід формування життєвої компетентності дітей дошкільного та шкільного віку» (Умань, 2013), «Актуальні проблеми сучасної дошкільної освіти» (Одеса, 2014), «Informacja naukowa i techniczna w planowaniu oraz realizacji badań i wdrożeń projektów: zbiór raportów naukowych» (Польща, Варшава, 2014), «Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників психологічних та педагогічних наук» (Львів, 2015), «Проблеми та перспективи розвитку освіти» (Київ, 2015), «Педагогіка і психологія: напрямки та тенденції розвитку в Україні та світі» (Одеса, 2015); *всеукраїнських* – «Соціалізація та виховання особистості в умовах сьогодення» (Умань, 2014), «Програмно-методичне забезпечення організації педагогічного процесу в сучасних дошкільних навчальних закладах» (Умань, 2013), «Формування здоров'язбережувальної компетенції у дитини дошкільного віку» (Умань, 2014), «Дитинство в сучасних соціокультурних реаліях: теорія і практика» (Умань, 2014), «Педагогічні інновації в дошкільній освіті» (Умань, 2014), «Психолого-педагогічний супровід гармонійного розвитку дитини в загальноосвітніх закладах» (Умань, 2014), «Формування освітніх компетенцій дитини: проблеми, розвиток, супровід» (Умань, 2014).

Публікації. Основні положення і результати дослідження викладено в 11 одноосібних працях, з яких – 6 відображають основні наукові результати, 5 – апробаційного характеру.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (287 найменувань, з них 11 – іноземними мовами), 7 додатків на 74 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 294 сторінки, з них 192 сторінки основного тексту. Дисертація ілюстрована 17 таблицями і 1 рисунком.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження; сформульовано гіпотезу, обґрунтовано наукову новизну, розкрито практичне значення дисертації; подано відомості про апробацію та впровадження результатів дисертаційної роботи.

У першому розділі – «*Теоретичні засади соціалізації дітей старшого дошкільного віку в сім'ї*» – розкрито особливості процесу соціалізації дітей дошкільного віку, роль сім'ї у соціалізації особистості, що зростає, уточнено сутність ключових понять дослідження.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що процес соціалізації особистості є актуальною соціально-психолого-педагогічною проблемою, дослідженням різних аспектів якої займалося багато вчених (О. Авраменко, Т. Алексєєнко, Б. Ананьєв, Г. Андрєєва, Н. Андрєєнкова, О. Безпалько, І. Богданова, Т. Василькова, Ю. Василькова, О. Газман, Н. Голованова, В. Давидов, І. Зверєва, А. Капська, Л. Карнаух, Л. Коваль, І. Кон, В. Куєвда, Ю. Левада, М. Лемещук, В. Лисовський, Б. Ломов, А. Мудрик, В. Нікітін, Б. Паригін, О. Паскаль, А. Петровський, А. Реан, І. Рогальська, С. Савченко, С. Харченко, С. Хлебик, Є. Якуба та ін.). Вони вивчали сутність означеного феномену, його виникнення, розвиток, з'ясовували формулювання у психологічній, педагогічній та соціально-педагогічній науках.

Здійснений аналіз проблеми соціалізації дав змогу зосередити увагу на таких найважливіших ознаках у її трактуванні:

- процес залучення індивіда до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення й розвитку як цілісної особистості, що передбачає взаємодію людини із соціальним оточенням, яка впливає на формування її певних соціальних якостей та рис, на активне засвоєння і відтворення нею системи суспільних зв'язків (С. Гончаренко);

- процес засвоєння людським індивідом певної системи знань, норм і цінностей, що дозволяють йому функціонувати як члену суспільства (О. Горкін);

- процес, у ході якого люди залучаються до життя у соціумі, навчаються дотриманню соціальних норм, установок, зразків поведінки, засвоюють певні соціальні ролі; процес, який уможливорює існування в суспільстві і передачу його культури від покоління до покоління (В. Піча);

- процес включення людини у соціальну практику, набуття нею соціальних якостей, засвоєння суспільного досвіду і реалізації власної сутності через виконання певних ролей у практичній діяльності (І. Калачева, Я. Коломінський, А. Левко);

- сукупність усіх соціальних і психологічних процесів, завдяки яким індивід засвоює систему знань, норм і цінностей, які дозволяють йому функціонувати як повноправному члену суспільства; процес входження індивіда в соціальне середовище, його оволодіння навичками практичної й теоретичної діяльності, перетворення реальних відносин у якості особистості (Г. Коджаспірова);

- процес включення індивіда в систему суспільних відносин і самостійне відтворення цих відносин (В. Кремень).

Дошкільний вік є початковим етапом формування суб'єкта діяльності, спілкування й пізнання (Р. Буре, О. Кононко, В. Кузьменко, С. Кулачківська, Г. Люблінська, Т. Піроженко та ін.). Саме в цей час, а саме від народження до вступу дитини до школи відбувається накопичення психічних якостей і властивостей, необхідних людині для життя в суспільстві, зокрема: інтенсивний морально-емоційний розвиток особистості дитини, її волі, становлення моральних уявлень та форм суспільної поведінки, формування ієрархії мотивів та потреб,

загальна й диференційована самооцінка, елементи вольової регуляції поведінки у соціумі.

Проведене дослідження сутності *соціалізації дитини* та її особливостей у дошкільний період дозволяє розуміти її як багатоплановий процес входження дитини в соціум, засвоєння нею уявлень про довкілля, норм, правил поведінки, цінностей, традицій у межах певної культури. Дошкільне дитинство вважається особливим етапом психічного та соціального розвитку людини, а найвагомішим мікрофактором соціалізації особистості є сім'я.

Сім'я є багатоаспектним соціальним утворенням, що поєднує в собі якості соціального інституту, соціальної організації, соціальної структури та малої соціальної групи. Фундаментальна якість сім'ї – виконання ролі посередника між суспільством і особистістю, зняття суперечностей між особистістю і державою через інтереси сім'ї як автономного цілісного соціального інституту. Сучасне розуміння поняття «сім'я» є більш складним і неоднозначним. Сім'ю визначають як динамічну малу групу людей, які разом проживають, зв'язані родинними стосунками (шлюбу, кровної спорідненості, усиновлення, опіки), спільністю формування і задоволення соціально-економічних та інших потреб, взаємною моральною відповідальністю; як соціально-педагогічний інститут та особливу соціальну систему, яка є підсистемою суспільства (А. Капська, О. Безпалько, Р. Вайнола). Це дозволяє виокремлювати такі її ознаки: шлюбні, міжпоколінні, кровні; встановлені зв'язки між членами сім'ї; родинні почуття, почуття безпеки, захищеності, любові, поваги; спільний побут і проживання членів сім'ї; наявність певних функцій у суспільстві та прав членів сім'ї в родині, обов'язків членів сім'ї стосовно одне одного, відповідальність перед суспільством за своїх членів (І. Трубавіна).

Висвітленню ролі сім'ї у вихованні та соціалізації особистості, що зростає, присвятили свої праці Г. Авдіянц, М. Аккерман, М. Бикова, С. Голод, Е. Ейдемільер, Л. Єхалова, З. Кісарчук, В. Кравець, В. Семиченко, В. Солодников, В. Столін та ін., які одноставні в тому, що належна реалізація сім'єю відповідних функцій можлива лише за умови усвідомлення батьками себе як агентів соціалізації, яке забезпечує трансляцію дітям очікувань найближчого соціального оточення, добровільне відтворення ними соціальних відносин, формування необхідних ціннісних орієнтацій.

Протягом усього життєвого шляху особистості сім'я є тим найближчим мікросоціальним оточенням, яке визначає своєрідність її життєдіяльності, та реалізує такі соціалізаційні функції: забезпечення фізичного та емоційного розвитку індивіда; формування статевої ідентифікації дитини; розумовий розвиток та розвиток здібностей і потенційних можливостей; забезпечення дитині почуття захищеності; формування ціннісних орієнтацій особистості; оволодіння дитиною основними соціальними нормами.

На сучасному етапі науковці (Т. Алексеєнко, Г. Комарова, Ю. Косенко, Т. Кравченко, Р. Мертон, І. Рогальська та ін.) звертаються до вивчення соціалізаційного впливу сім'ї на дитину та стверджують: вплив родини на дитину, на її виховання, розвиток і соціалізацію складно переоцінити, адже саме в родині відбувається первинна соціалізація дитини, прищеплюються моральні, національні, суспільні, сімейні цінності, формуються звички, традиції, поведінка, засвоюються

перші соціальні ролі, стійкі враження про навколишній світ, набувається досвід поведінки і діяльності з іншими людьми. Через низку соціально-економічних, психолого-педагогічних причин сучасна сім'я недостатньо виконує функцію первинної соціалізації дитини.

Проблемам неповної сім'ї присвячено дослідження багатьох науковців (М. Буянова, Т. Гурко, Г. Кантемирової, М. Соловійова, І. Трубавіної, Г. Фігдора, В. Целуйко та ін.), які наголошують: у неповних сім'ях порушуються головні аспекти повноцінного соціально-психологічного розвитку дитини – захист, любов, турбота про близьких, піклування, доброзичливість, толерантність, взаємопідтримка, взаємодопомога, статева ідентифікація. Сімейні конфлікти, недолюбленість, смерть одного з батьків, жорстокість, розлучення – це ті обставини, які травмують дитячу психіку. Аналіз наукової літератури дозволив стверджувати, що існує кілька різновидів неповних сімей: розлучена, осиротіла, материнська, батьківська сім'я. У дослідженні уточнено сутність поняття *«розлучена сім'я»* – сім'я, яка виникла в результаті юридичного розірвання шлюбу подружжям (з дітьми чи без дітей) за спільною згодою чи за ініціативою одного з них.

Результати теоретичного аналізу стали основою для емпіричного вивчення стану соціалізованості дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків.

У другому розділі – *«Стан соціалізованості дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків»* – з'ясовано причини та негативні наслідки розлучень батьків для соціалізації дітей; особливості соціалізації дітей дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків, виявлено її негативні аспекти; визначено критерії, показники та схарактеризовано рівні соціалізованості дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків.

Проблему розлучень, їх наслідки для особистості дитини досліджували Н. Башкирова, М. Валетас, Д. Видра, Т. Гаврилова, О. Григор'єва, Т. Гурко, І. Дементьєва, К. Кузнєцова, Л. Прокоф'єва, Л. Савінов, С. Седельников, А. Синельников, М. Соловійов, В. Целуйко та ін., які вивчали взаємозв'язки між соціальним самопочуттям, розвитком дитини та впливом на неї розлучення. У багатьох дослідженнях усі діти із родин з одним батьком розглядаються як єдина група, а їх труднощі ототожнюються й не диференціюються.

Науковці виокремили два вектори негативних наслідків розлучень батьків для соціалізації дітей – короткострокові та довгострокові. Перший пов'язаний з особливостями реакції дітей на конфлікт між батьками, який максимально загострюється перед розлученням, на процедуру розірвання шлюбу й адаптацію після розлучення. Довгостроковий вплив розлучення обумовлений накопиченням протягом багатьох років дефекту відсутності впливу одного з батьків у процесі виховання та соціалізації дитини.

Виокремлено декілька специфічних особливостей у життєдіяльності дитини, пов'язаних із наявністю у родині тільки одного із батьків у сім'ї, а саме: по-перше, стан одного із батьків, якому не вистачає моральної, соціальної, матеріальної підтримки іншого члена подружжя. Батько-одинак змушений шукати допомоги поза сім'єю. Суспільство, у свою чергу, впливатиме на неодружену матір і на чоловіка, який пішов із сім'ї. По-друге, дитина піддається соціальній дискримінації, що пов'язана з відсутністю батька чи матері. По-третє, дитина позбавлена можливості

спостерігати близькі та гармонійні стосунки між двома дорослими людьми, що у подальшому впливає на її власні шлюбні стосунки. По-четверте, якщо у родині залишається батько протилежної з дитиною статі, у ній відсутні умови для повноцінної статевої ідентифікації.

Соціалізацію дітей у сім'ях розлучених батьків визначаємо як процес становлення дитячої особистості в депривованій системі соціальних взаємин членів неповної сім'ї, яка пов'язана з відсутністю одного з батьків, деформацією повноцінного особистісного та емоційного розвитку дитини, ускладненням процесу набуття соціального досвіду, що обумовлює соціально-емоційне неблагополуччя, досвід існування відчуженого ставлення до людей, провокує труднощі при входженні дитини в соціальне середовище.

Діагностична робота з дітьми, які пережили розлучення батьків, здійснювалася відповідно до вимог відбору до експериментальної вибірки: дитина залишилася з матір'ю, яка не проживає з іншим партнером, не вступила до повторного шлюбу, не має ознак асоціальної поведінки. Відбір дітей із таких родин сприяв утворенню більш однорідної вибірки та уникненню систематичного змішування незалежної змінної зі сторонніми факторами. До дослідження було залучено 170 дітей старших дошкільного віку.

Установлено, що соціалізованість дитини старшого дошкільного віку є системним утворенням, що визначається за такими критеріями з відповідними показниками: *соціально-емоційним* (емоційні реакції та відгук на сімейне оточення; особливості емоційного стану дитини; особистісні прояви дитини); *соціально-комунікативним* (соціальна активність; сприйняття дитиною себе та партнерів для спілкування; інтенсивність спілкування у сімейному оточенні); *соціально-діяльнісним* (уявлення дітей про сімейні зв'язки та про розділ сімейних ролей; самооцінка взаємодії з дітьми та дорослими; співпраця і взаємодія в різних ситуаціях).

Діагностична робота з дітьми, які пережили розлучення батьків, здійснювалася за різними методиками: «Моя сім'я» (модифікація методики «Кінестетичний малюнок сім'ї»), «Дитячий апперцептивний тест», «Дитячий опитувальник неврозів» В. Седньова «Прогулянка» Н. Ключевої, «Різнокольорові будиночки», «Почни – продовж» А. Кошелевої; опитувальний аркуш Н. Артюхіної, А. Щетініної; карта проявів активності; гра «Моя сім'я»; завдання «Як би ти вчинив у конфліктній ситуації?»).

З урахуванням відповідних критеріїв та показників схарактеризовано три рівні соціалізованості дітей старшого дошкільного віку із сімей розлучених батьків: достатній, середній, низький.

До *достатнього рівня* соціалізованості зараховано 18,6 % (ЕГ) і 19,3 % (КГ) старших дошкільників із сімей розлучених батьків. Вони характеризуються стійким позитивним емоційним станом; життєрадісним світосприйняттям, високим рівнем емоційного відгуку, що сприяє розвитку комунікативних здібностей; низьким рівнем проявів депресивного (сум, пригніченість), астеничного характеру, відсутністю тривожності; проявами соціальної активності високого ступеня; достатнім ступенем сприйняття дитиною себе та партнерів по спілкуванню; прагненням до інтенсивного спілкування у сімейному та дитячому оточенні,

сформованими уявленнями про сімейні зв'язки та розподіл сімейних ролей; адекватною самооцінкою, сформованими соціальними нормами поведінки, формами взаємодії та умінням налагоджувати співпрацю і взаємодію в різних ситуаціях.

Діти із сімей розлучених батьків, яких зараховано до *середнього рівня* соціалізованості, характеризуються нестійким емоційним станом; високою емоційною вразливістю, невпевненістю у собі; невисоким рівнем емоційного відгуку, необхідністю надання допомоги у розвитку комунікативних здібностей; підвищеним рівнем проявів депресивного (сум, пригніченість), астеничного характеру, наявністю тривожності; проявами соціальної активності середнього ступеня; не завжди адекватним сприйняттям дитиною себе та партнерів по спілкуванню; вибіркоким ініціюванням взаємодії з дорослими та дітьми; прагненням до спілкування у сімейному оточенні, але уникненням взаємодії з дітьми й дорослими; характерним виявом як позитивних, так і негативних форм поведінки, несформованими уявленнями про сімейні зв'язки, які відображають функції членів сім'ї; адекватною самооцінкою. Вони не завжди виявляють взаєморозуміння та взаємопізнання у різних ситуаціях взаємодії. Таких дітей зафіксовано 40,3% (ЕГ), 41,5 % (КГ).

Низький рівень соціалізованості виявили діти із розлучених сімей, яким властиві емоційно негативний стан; песимістичне світосприйняття, емоційна залежність, відчуженість, знижений емоційний тонус, меншовартісність, невпевненість у собі, зосередженість на своїх недоліках, що не сприяє розвитку комунікативних здібностей; стан гострої тривоги і високої емоційної напруги, депресивні та астеничні прояви, вегетативні розлади, порушення сну; у таких дітей активність мала егоїстичну, індивідуалістичну спрямованість, яка виражалася у маніпулюванні дорослими; не завжди адекватне сприйняття себе та довкілля, вони важко налагоджують контакти з педагогом та однолітками, не знаходять партнерів по спілкуванню; для них характерна конфліктність у поведінці, труднощі у спілкуванні, неспроможність знайти вихід із найпростішої ситуації. Діти дотримуються загальноприйнятих норм правил поведінки лише за умови контролю з боку дорослих, не керуються ними у власній поведінці в соціумі, вони вимагають уваги, піклування, співчуття та захисту з боку дорослих, потребують сприяння у підвищенні упевненості в собі, формування позитивного ставлення до свого «Я», навчання нормам поведінки та формуванні навичок емоційної культури. Таких дітей виявлено 41,1 % (ЕГ), 39,2 % (КГ).

Отже, отримані результати дозволяють дійти висновку, що розлучення батьків негативно впливає на становлення особистості дошкільника та процес його соціалізації і вимагає відповідної педагогічної підтримки.

У **третьому розділі** – **«Розробка та експериментальне дослідження ефективності технології педагогічної підтримки процесу соціалізації дітей старшого дошкільного віку із розлучених сімей»** – теоретично обґрунтовано технологію педагогічної підтримки процесу соціалізації дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків та визначено соціально-педагогічні умови її реалізації в дошкільних навчальних закладах; проаналізовано та узагальнено результати експериментальної перевірки ефективності розробленої технології.

У дослідженні розроблено технологію *педагогічної підтримки процесу соціалізації дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків*, під якою розуміємо цілеспрямовану, спроектовану, упорядковану і планомірну реалізацію соціальним педагогом дошкільного навчального закладу певних методів, засобів і прийомів, спрямованих на попередження, подолання або зниження інтенсивності переживань, пов'язаних із розлученням батьків у дітей старшого дошкільного віку на засадах взаємодії усіх суб'єктів навчально-виховного процесу. Встановлено, що ефективність технології педагогічної підтримки процесу соціалізації дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків підвищується за реалізації таких *соціально-педагогічних умов*: виявлення та врахування актуальних проблем у соціалізації дітей, які виховуються у сім'ях розлучених батьків; забезпечення організаційно-узгоджувальної діяльності соціального педагога, спрямованої на гармонізацію внутрісімейних стосунків і створення комфортної психологічної атмосфери, у якій виховується і соціалізується дитина; консолідації зусиль соціальних та дошкільних педагогів, практичних психологів, батьків, дітей на засадах діалогічності та відкритості.

Упровадження технології педагогічної підтримки процесу соціалізації дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків здійснювалося в процесі експериментальної роботи шляхом реалізації основних її етапів: організаційно-підготовчого, діагностично-пошукового, корекційно-соціалізаційного, аналітичного.

Для реалізації першої соціально-педагогічної умови під час *організаційно-підготовчого* етапу вивчалися проблеми соціалізації дітей старшого дошкільного віку шляхом опитування соціальних педагогів, практичних психологів, вихователів дошкільних навчальних закладів; анкетування батьків дітей старшого дошкільного віку з метою з'ясування труднощів, з якими зустрічаються вони та їхні діти у процесі соціалізації. На цьому етапі було обґрунтовано напрями соціальної роботи, функції соціального педагога, принципи, умови, завдання та мету реалізації технології педагогічної підтримки та прогнозовано кінцевий результат її впровадження в навчально-виховний процес дошкільних закладів. Провідними засобами реалізації технології визначено: програму педагогічної підтримки процесу соціалізації дітей з сімей розлучених батьків «Мій гармонійний соціально-емоційний світ», програму «Допомога самотнім матерям» для надання своєчасної допомоги батькам у вихованні та соціалізації дітей, консолідацію зусиль усіх суб'єктів навчально-виховного процесу. Прогнозованим кінцевим результатом стало підвищення рівня соціалізованості старших дошкільників із сімей розлучених батьків.

Діагностично-пошуковий етап передбачав виявлення рівнів соціалізованості дітей старшого дошкільного віку на основі розроблених критеріїв і показників за допомогою дібраних та розроблених діагностичних методик. Здійснювався за такими напрями: психолого-педагогічне обстеження дітей із сімей розлучених батьків: визначення умов розвитку дітей в сім'ї та рівня їхньої соціалізованості; виявлення відхилень у процесі соціалізації дитини; виявлення потенційних можливостей соціального розвитку дитини. Другий напрям – соціально-психологічне вивчення сім'ї – передбачав: вивчення психологічних особливостей батьків і батьківсько-дитячих стосунків; з'ясування рівня педагогічної компетентності батьків; вивчення соціального оточення сім'ї. На основі отриманих

результатів була спроектована спільна робота соціальних педагогів, практичних психологів із вихователями дошкільних навчальних закладів з метою формування їхньої готовності до реалізації програми педагогічної підтримки дітей; формувалися групи дітей та батьків для подальшої роботи, де передбачалася реалізація розроблених програм.

Корекційно-соціалізаційний етап передбачав безпосередню комплексну корекційно-розвивальну роботу соціального педагога з дітьми та їхніми матерями за розробленими програмами. Для забезпечення другої соціально-педагогічної умови впроваджено програму роботи з дітьми «Мій гармонійний соціально-емоційний світ» та програму «Допомога самотнім матерям», спрямовану на відновлення психо-емоційної рівноваги самотніх жінок. Ключовою фігурою реалізації технології педагогічної підтримки соціалізації дітей із сімей розлучених батьків став соціальний педагог дошкільного навчального закладу, який координував діяльність усіх суб'єктів навчального-виховного процесу та забезпечував взаємодію вихователів, практичних психологів, батьків та дітей старшого віку із сімей розлучених батьків.

Було проведено роботу з вихователями, які брали участь в експерименті; для цих педагогів було організовано педагогічний *сеінар на тему: «Соціалізація дітей із розлучених сімей»*, спрямований на підвищення їхньої професійної компетентності в роботі з дітьми та їхніми батьками. Серед тем занять були такі: «Портрет дитини, яка пережила розлучення батьків», «Діти, які пережили розлучення батьків. Які вони?», «Соціалізація дітей із розлучених сімей: труднощі й відхилення», «Спілкування з самотніми матерями», «Спілкування з самотніми батьками», «Спілкування з батьком, який залишив родину з дитиною».

Корекційно-розвивальна робота з дітьми передбачала вирішення таких завдань: активізація та стимулювання спілкування дітей з батьками, педагогами, однолітками; зміна провідної лінії емоційних проявів; активізація емоційно-особистісного розвитку дітей; збагачення соціального досвіду дошкільників, формування позитивного емоційного ставлення до батьків та однолітків. Організована робота з дітьми, які мають незначні емоційні та поведінкові розлади, спрямовувалася на вироблення у дітей елементарного чуття меж щодо соціально прийнятної та припустимої поведінки; формування уявлень щодо негативного та позитивного досвіду ставлення до самої себе та інших людей; виховання почуття відповідальності за свої вчинки, усвідомлення себе у світі інших людей, розуміння власних можливостей.

Програма педагогічної підтримки соціалізації дошкільників «Мій гармонійний соціально-емоційний світ» передбачала використання елементів психогімнастики («Насос і м'яч», «Чаклунка сну», «Гойдалка», «Пилосос і пилінки»), елементів арттерапії («Малюнок гніву», «Моя сім'я», «До та після»), елементів казкотерапії («Розлучення», «Горобцева сім'я»), елементів ігротерапії («Клоуни сваряться», «Вперта подушка», «Вперта вередлива дитина»).

У ході формувального етапу експерименту було передбачено роботу з самотніми матерями через реалізацію програми «Допомога самотнім матерям», з якими було проведено індивідуальні заняття та заняття, спільні з дитиною. Серед завдань, які вирішувалися на цьому етапі, було визначено: організувати та

спланувати індивідуальну роботу з батьками, групову роботу з батьками і дітьми; отримати згоду батьків для участі дитини у програмі педагогічної підтримки соціалізації дітей; сприяти становленню батьківської компетентності щодо особливостей виховання дітей старшого дошкільного віку; сприяти навичкам конструктивної взаємодії батьків з дітьми; переключити увагу дорослого з фіксації на негативній поведінці дитини на власні неконтрольовані негативні емоційні стани; формувати у батьків відповідальне ставлення до виховання психічно здорової дитини. Для вихователів та одиноких матерів було розроблено практичні рекомендації. Цей етап передбачав реалізацію третьої соціально-педагогічної умови через консолідацію зусиль соціальних та дошкільних педагогів, практичних психологів, батьків, дітей на засадах діалогічності та відкритості.

Аналітичний етап передбачав визначення успішності роботи на попередніх етапах на основі діагностичного інструментарію, аналіз та оцінку даних, отриманих у ході повторного діагностування. Зроблено висновки щодо ефективності запропонованої технології педагогічної підтримки процесу соціалізації старших дошкільників.

При оцінці ефективності технології педагогічної підтримки соціалізації дітей старшого дошкільного віку з розлучених сімей урахувалися кількісні та якісні зміни, які відбувалися у динаміці рівнів соціалізованості дітей. Діагностичні зрізи здійснювалися за кожним показником.

Проведений на завершальному етапі формувального експерименту прикінцевий зріз та аналіз його результатів підтвердив ефективність розробленої та впровадженої технології педагогічної підтримки. Було встановлено позитивну динаміку рівнів соціалізованості старших дошкільників у сім'ях розлучених батьків в експериментальній групі (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка рівнів соціалізованості старших дошкільників у сім'ях розлучених батьків за результатами констатувального та формувального етапів експерименту (у %)

Рівні	Контрольна група			Експериментальна група		
	Констатувальний зріз	Прикінцевий зріз	Динаміка	Констатувальний зріз	Прикінцевий зріз	Динаміка
Достатній	19,3	22,3	+3,0	18,6	35,6	+17,0
Середній	41,5	45,0	+3,5	40,3	46,3	+6,0
Низький	39,2	32,7	-6,5	41,1	18,1	-13,0

Результати обчислення критерію χ^2 на прикінцевому етапі експерименту дозволяють підтвердити гіпотезу дослідження та констатувати ефективність розробленої технології педагогічної підтримки процесу соціалізації дітей старшого дошкільного віку з розлучених сімей.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення важливого й актуального завдання соціалізації дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків, що знайшло відображення в обґрунтуванні та експериментальній перевірці технології педагогічної підтримки соціалізації дитини в сім'ях розлучених батьків та соціально-педагогічних умов її реалізації. Результати наукового пошуку засвідчили досягнення мети, виконання сформульованих завдань і послугували підставою для низки аргументованих *висновків*.

1. На основі теоретичного аналізу психологічної та соціально-педагогічної літератури визначено педагогічну сутність феноменів: «соціалізація дитини в сім'ях розлучених батьків», під якою розуміємо процес становлення дитячої особистості в депривованій системі соціальних взаємин членів неповної сім'ї, яка пов'язана з відсутністю одного з батьків, деформацією повноцінного особистісного та емоційного розвитку дитини, ускладненням процесу набуття соціального досвіду, що провокує труднощі при входженні дитини в соціальне середовище. Педагогічну підтримку процесу соціалізації дитини в сім'ях розлучених батьків визначаємо, як цілеспрямовану, спроектовану, упорядковану і планомірно реалізовану сукупність дій соціальним педагогом дошкільних навчальних закладів із застосуванням певних методів, засобів і прийомів, спрямованих на попередження, подолання або зниження інтенсивності переживань, пов'язаних із розлученням батьків у дітей старшого дошкільного віку на засадах взаємодії усіх суб'єктів навчально-виховного процесу). У результаті теоретичного аналізу наукової психолого-педагогічної літератури уточнено поняття «соціалізація дитини» – багатоплановий процес входження дитини в соціум і, відповідно, засвоєння нею певних правил, норм, цінностей, традицій у межах певної культури та «розлучена сім'я» – сім'я, яка виникла в результаті юридичного розірвання шлюбу подружжям (з дітьми чи без дітей) за спільною згодою чи за ініціативою одного з них).

2. З'ясовано особливості соціалізації дітей дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків. Специфічними особливостями життєдіяльності дитини з неповної сім'ї є: по-перше, стан одного із батьків, якому не вистачає моральної, соціальної, матеріальної підтримки іншого члена подружжя; по-друге, дитина піддається соціальній дискримінації, що пов'язана з відсутністю батька чи матері; по-третє, дитина позбавлена можливості спостерігати близькі та гармонійні стосунки між двома дорослими людьми, що може вплинути у подальшому на її власні шлюбні стосунки; по-четверте, якщо у родині залишається один із батьків протилежної з дитиною статі, у неї відсутня можливість статевої ідентифікації.

Виявлено два напрями негативних наслідків розлучень батьків для соціалізації дітей – короткострокові (пов'язані з особливостями реакції дитини на конфлікт між батьками, який максимально загострюється перед розлученням, на процедуру розірвання шлюбу й адаптацію після розлучення) та довгострокові (обумовлені накопиченням протягом багатьох років ефекту відсутності чоловічого виховання та соціалізації дитини).

3. Визначено критерії, показники та схарактеризовано рівні соціалізованості дітей старшого дошкільного віку: соціально-емоційний, соціально-комунікативний,

соціально-діяльнісний з відповідними показниками. Соціально-емоційний має такі показники: емоційні реакції та відгук на сімейне оточення; особливості емоційного стану дитини; особистісні прояви дитини. Соціально-комунікативний – соціальна активність; сприйняття дитиною себе та партнерів для спілкування; інтенсивність спілкування у сімейному оточенні; соціально-діяльнісний – уявлення дітей про сімейні зв'язки та про розділ сімейних ролей; самооцінка взаємодії з дітьми та дорослими; співпраця і взаємодія в різних ситуаціях. За даними констатувального експерименту схарактеризовано три рівні соціалізованості дітей дошкільного віку: достатній, середній і низький. Результати проведеного діагностування показали, що більшість дітей із розлучених сімей перебувають на середньому (40,3 %) та низькому (41,1 %) рівнях соціалізованості.

4. Розроблено технологію педагогічної підтримки процесу соціалізації дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків, спрямовану на виправлення відхилень у процесі соціалізації дошкільників за рахунок цілеспрямованої допомоги дітям та їхнім самотнім матерям з метою підтримки соціально-особистісного розвитку дитини задля її подальшої успішної соціалізації.

Технологія педагогічної підтримки процесу соціалізації дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків включає такі етапи: організаційно-підготовчий (добір та обґрунтування компонентів технології), діагностично-пошуковий (визначення негативних аспектів та проблем у соціалізаційному процесі дітей із розлучених сімей); корекційно-соціалізаційний (запровадження педагогічної підтримки соціалізації старших дошкільників), аналітичний (аналіз отриманих результатів, їхня корекція).

Доведено, що ефективність технології педагогічної підтримки процесу соціалізації дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків підвищується за реалізації таких соціально-педагогічних умов: виявлення актуальних проблем у соціалізації дітей, які виховуються у сім'ях розлучених батьків; забезпечення організаційно-узгоджувальної діяльності соціального педагога як провідного суб'єкта означеного процесу, спрямованої на гармонізацію внутрісімейних стосунків і психологічної атмосфери, у якій виховується і соціалізується дитина; консолідації зусиль соціальних та дошкільних педагогів, практичних психологів, батьків, дітей на засадах діалогічності, відкритості в соціокультурному просторі освітнього закладу.

Результати дослідження підтвердили висунуті у гіпотезі дослідження основні припущення та дозволили дійти висновку про ефективність запропонованої технології педагогічної підтримки процесу соціалізації дітей у сім'ях розлучених батьків, що підтверджено математичними методами обробки експериментальних даних.

Дисертаційне дослідження не вичерпує всіх проблем і завдань соціалізації дітей дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків, а відкриває перспективи для подальших наукових пошуків. *Перспективними* є такі напрямки роботи: вивчення специфіки соціалізації дітей із багатодітних сімей, у яких після розлучення з одним із батьків залишаються різні за віком діти; дослідження процесу соціалізації в інших неповних сім'ях. Зважаючи на актуальність досліджуваної теми *рекомендовано* проводити в закладах освіти семінари з питань соціалізації дітей у сім'ях

розлучених батьків, проведення тематичних курсів у системі післядипломної освіти для підвищення кваліфікації педагогів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні результати дисертації

1. Суятинова К. Використання терапії у роботі соціального педагога з дошкільниками з сімей розлучених батьків / К. Суятинова // Зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту ім. Павла Тичини / [гол. ред. М. Т. Мартинюк]. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2013. – Ч. 2. – С. 346–353.

2. Суятинова К. Особливості впливу неповної сім'ї на соціалізацію дитини дошкільного віку / К. Суятинова // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту ім. Павла Тичини / гол. ред. Побірченко Н. С. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2013. – Вип. 47. – С. 194–200.

3. Суятинова К. Соціально-педагогічний супровід соціалізації дітей дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків: теоретичні аспекти / К. Суятинова // Зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту ім. Павла Тичини / [гол. ред. М. Т. Мартинюк]. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2014. – Ч. 3. – С. 342–348.

4. Суятинова К. Вплив розлучених батьків на соціалізацію дитини дошкільного віку / К. Суятинова // Актуальні проблеми сучасної дошкільної освіти. Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського : зб. наук. пр. / гол. ред. А. М. Богущ. – Одеса : ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, 2014. – С. 320–327.

5. Суятинова К. Формування особистості дитини дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків / К. Суятинова // Науковий вісник Миколаївського нац. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського : зб. наук. пр. / гол. ред. В. Д. Будак. – Миколаїв : МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2014. – Вип. 1.45 (106). – С. 131–136.

6. Суятинова Е. Психолого-педагогическая помощь детям дошкольного возраста, которые пережили развод родителей / Е. Суятинова // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. – 2015. – № 55. – Р. 57–60.

Опубліковані праці апробаційного характеру

7. Суятинова К. Соціалізація дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків / К. Суятинова // Формування освітніх компетенцій дитини: проблеми, розвиток, супровід : матеріали ІІ Всеукр. наук.-практ. сем. для науковців, практичних працівників та студ., (Умань, 27 берез. 2014 р.) / гол. ред. І. П. Рогальська-Яблонська [та ін.]. – Умань : АЛМІ, 2014. – С. 103–105.

8. Суятинова К. Розлучення сімей з дітьми: поширеність явища та його наслідки / К. Суятинова // Проблеми та перспективи розвитку освіти : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 17–18 квіт. 2015 р.). – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – С. 74–78.

9. Суятинова Е. Современные исследования проблемы социализации детей дошкольного возраста в семьях разведенных родителей / Е. Суятинова // Informacja naukowa i techniczna w planowaniu oraz realizacji badań i wdrożeń projektów: zbiór raportów naukowych (Warszawa, 29.09.2014–30.09.2014). – Warszawa : Wydawca Sp. z o. o. «Diamond trading tour», 2014. – Р. 66–69.

10. Суятинова К. Роль соціального педагога в роботі з дітьми дошкільного віку з сімей розлучених батьків / К. Суятинова // Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників психологічних та педагогічних наук : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (Львів, 27–28 берез. 2015 р.). – Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2015. – С. 29–33.

11. Суятинова К. Соціально-педагогічна робота з розлученими сім'ями: досвід зарубіжних країн / К. Суятинова // Педагогіка і психологія : напрямки та тенденції розвитку в Україні та світі : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (Одеса, 17–18 квіт. 2015 р.). – Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2015. – С. 97–100.

АНОТАЦІЇ

Суятинова К. Є. Соціалізація дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань, 2016.

У дисертації на основі теоретичного аналізу психологічної та соціально-педагогічної літератури визначено педагогічну сутність феноменів: «соціалізація дитини в сім'ях розлучених батьків», «педагогічна підтримка соціалізації дитини в сім'ях розлучених батьків».

З'ясовано особливості соціалізації дітей дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків. Визначено критерії, показники та схарактеризовано рівні соціалізованості дітей старшого дошкільного віку: соціально-емоційний, соціально-комунікативний, соціально-діяльнісний з відповідними показниками.

Розроблено технологію педагогічної підтримки процесу соціалізації дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків та апробовано соціально-педагогічні умови її реалізації, спрямовані на виправлення відхилень у процесі соціалізації дошкільників за рахунок цілеспрямованої допомоги дітям та їхнім одиноким матерям з метою підтримки соціально-особистісного розвитку дитини задля її подальшої успішної соціалізації.

Ключові слова: соціалізація дошкільника, розлучена сім'я, педагогічна підтримка процесу соціалізації, соціально-педагогічні умови.

Суятинова Е. Е. Социализация детей старшего дошкольного возраста в семьях разведенных родителей. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.05 – социальная педагогика. – Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины, Умань, 2016.

В диссертации на основе теоретического анализа психологической и социально-педагогической литературы определена педагогическая сущность феноменов: «социализация ребенка в семьях разведенных родителей», «педагогическая поддержка социализации ребенка в семьях разведенных родителей».

Выявлены особенности социализации детей дошкольного возраста в семьях разведенных родителей. Определены критерии, показатели и охарактеризованы уровни социализированности детей старшего дошкольного возраста: социально-эмоциональный, социально-коммуникативный, социально-деятельностный с соответствующими показателями.

Разработана технология педагогической поддержки процесса социализации детей старшего дошкольного возраста в семьях разведенных родителей и социально-педагогических условий ее реализации, направленные на исправление отклонений в процессе социализации дошкольников за счет целенаправленной помощи детям и их одиноким матерям с целью поддержки социально-личностного развития ребенка для его дальнейшей успешной социализации.

Ключевые слова: социализация дошкольника, разведенная семья, педагогическая поддержка процесса социализации, социально-педагогические условия.

Suiatynova K. Ye. Socialization of preschool children in families of divorced parents. – The Manuscript.

Scientific thesis for the Degree of the Candidate of Pedagogical Sciences in specialty 13.00.05. – Social Pedagogy. – Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University. – Uman, 2016.

Based on theoretical analysis of psychological, social and educational literature pedagogical content of phenomena «socialization child of divorced parents», «pedagogical support socialization child of divorced parents» are defined in the thesis.

Theoretical basics of preschool children socialization problem are analysed in the investigation; the features of preschool children socialization in families of divorced parents are distinguished. Specific features of children's life from non-full family are: firstly, in context of one of the parents' side: lacks of moral, social and material support of the part of one of the coupe; secondly, the child is subjected to social discrimination related with the absence of the father or mother; thirdly, the child is unable to observe the close and harmonious relationship between two adults that may affect on her own marital relationship in the future; fourthly, if the family consists of only from one of the parent who is of opposite gender with the child, the child in this case doesn't have possibility of gender identity.

Children socialization of divorced parents is defined as the process of becoming a child's personality deprived system of social relations between members of the non-full family, which is connected with the lack of a parent communication, deformation of valuable children's personal and emotional development, complication of gaining social experience process that causes social and emotional distress, experience of being alienated attitude to people, provokes difficulties in children's entering into social environment.

The criteria, indicators and levels of preschool children socialisation are determined socio-emotional, social and communicative, social and activity with corresponding indicators.

The technology and educational support of preschool children socialization in families of divorced parents, which are aimed to correct deviations in the process of preschool children socialization through targeted assistance of children and their single

mothers to support social and personal development of the child for further successful socialization is theoretically proved.

Technology of teacher's support of preschool children socialization in families with divorced parents are developed with the age-appropriate aspect, with the family awareness of problems and includes the following phases: preoperational organizational, diagnostic and searching; correctional and social development; analytical.

Leading tools of the technology implementing are identified: educational support program of socialization of children from families of divorced parents «My harmonious socio-emotional world», the program «Help to single mothers» to provide timely assistance to parents in the education and socialization of children, consolidation of efforts of all educational process. Predictable final result was increasing of socialisation older preschoolers from families of divorced parents.

It is proved that the effectiveness of educational technology support socialization of preschool children in families of divorce of parents is increased by the implementation of social and educational conditions: identifying of urgent problems in children socialization living in families of divorced parents; providing organizational and conciliation of social pedagogue as a leading entity appointed process aimed at harmonizing relations and intra-psychological atmosphere in which a child is brought up and socialized; consolidation of efforts social and preschool teachers, psychologists, parents and children on the basis of dialogue, openness of social and cultural space of the educational institution.

The formative stage of the experiment was provided with program «Assistance for single mothers», which was held individual sessions and activities, shared with the child.

Results of the study confirmed the hypothesis underlying assumptions and allowed to make a conclusion about the effectiveness of the proposed technology of the educational support of preschool children socialization in divorced families, which is confirmed by mathematical methods of data processing.

Keywords: socialization preschooler, divorced family, pedagogical support, socialization, social and educational conditions.